'NADAT WE HERBOREN WAREN, VOELDE IK ME GOED! VOELDE IK ME VRIJ!'[1]

Gender en reconstructie van de sociale wereld binnen de Pinksterbeweging in Ghana en Nigeria

Rachel Spronk

'After we were born again, I felt good! I felt free!' Gender and reconstruction of the social world within Pentecostalism in Ghana and Nigeria

When analysing the Pentecostal explosion in Ghana and Nigeria it is important to focus not only on what people are converting to, but also what they are converting from. In this article I analyse Pentecostalism as a recent social movement, which offers its members the possibility to be modern individuals. Its special appeal to women is situated within the context of postcolonialism, which is characterised by transformative processes.
The collective and individual reconstructions of the threathening economical, social and political reality find a response in the caring community of a Pentecostal church. These are two central issues: First, how do young women re-arrange their life within Pentecostalism? Second, how does this refer to their position in society? The apparent contradiction of women choosing a subordinate position in a derogatory construction of gender, can be explained by the opportunities Pentecostalism offers as well. On a collective level they find a suitable lifestyle where they are able to develop as modern individuals. The article reflects the results of current research and it hopes to stimulate further study.

Enkele jaren geleden kwam ik tijdens mijn werk als docent in aanraking met de Pinksterbeweging in Tanzania. De twee vrouwen die ik het meest bewonderde om hun geëmancipeerde houding, vitaliteit en doorzettingsvermogen waren actieve leden van een spirituele christelijke beweging die zich *The Saved People* noemt.[2] Destijds heb ik me vaak afgevraagd waarom juist deze twee vrouwelijke collega's zich aansloten bij een Pinksterkerk waarvan de doctrine duidelijk stelt dat vrouwen ondergeschikt zijn aan mannen. Het Pinkstergeloof riep bij mij associaties op van conservatieve religieuze bewegingen in Amerika waarvan de leden het leven van artsen in abortusklinieken zuur maken. Naar mijn idee waren dat mensen die weigeren met de tijd mee te gaan en strenge definities hebben van de rollen die vrouwen en mannen toegedicht krijgen. Mensen die we nu, populair, fundamentalisten noemen. De Pinksterbeweging riep bij mij negatieve associaties op met fundamentalisme, maar dit beeld schiet duidelijk tekort om de Pinksterbeweging in Afrika te begrijpen.
In Tanzania kon ik de spanning die er bestond tussen de, in mijn ogen, fundamentalistische kenmerken van de Pinksterbeweging en de aantrekkingskracht ervan voor deze twee vrouwen moeilijk plaatsen. Terug in Nederland heb ik me verdiept in de literatuur om een academisch antwoord te formuleren op de vraag waarom vrouwen zich aangetrokken voelen tot de Pinksterbeweging en wat deze voor hen betekent. Vanwege de beperkte literatuur over de Pinksterbeweging in relatie tot gender is mijn analyse een compilatie van verschillende bronnen en een korte schets van deze spirituele beweging. Ik richt me op Ghana en Nigeria omdat daarover de meeste literatuur is verschenen met betrekking tot dit onderwerp. Omdat het een literatuuronderzoek betreft ben ik soms genoodzaakt in algemeenheden te vervallen. Helaas kan mijn beschrijvende en analytische toon niet de essentie overbrengen van de betekenis van de Pinksterbeweging in spiritueel opzicht.
De Pinksterbeweging vat ik op als een recente sociale beweging. Om die reden richt ik me niet zozeer op religie in ideologisch opzicht, als wel op de levenswijze die zij voorstaat. De sleutel om de snelle groei en het succes van de Pinksterbeweging in Afrika te begrijpen is het contextualiseren van de beweging (Ojo, 1988, p. 175). De bekering van vrouwen tot het Pinkstergeloof plaats ik in een sociale, economische en politieke context. De achterliggende gedachte is dat de kern van bekering ligt in waar mensen zich van *af*keren en wat er kan worden gewonnen met een bekering. In het bestek van dit artikel wil ik enkele overeenkomsten met fundamentalistische bewegingen noemen omdat ze inzichten bieden in de groei van religieuze bewegingen en omdat het aspect van gender in de betreffende literatuur wordt behandeld. Vervolgens beschrijf ik de maatschappelijke context die van belang is om de participatie van vrouwen in de Pinksterbeweging te analyseren.[3]

Een korte schets

De Pinksterbeweging in Ghana en Nigeria is voortgekomen uit het Amerikaanse en Britse protestantse missiewerk dat ontstond vanaf de jaren twintig van deze eeuw. Het aantal zendelingen nam sterk toe in de jaren zestig en zeventig en dit werkte als een katalysator voor religieuze oplevingen in de kerken. Daaruit kwamen vervolgens verschillende charismatische bewegingen voort. Van deze spirituele groepen springt de Pinksterbeweging het meest in het oog. In tegenstelling tot de bestaande kerkgenootschappen heeft zij een spiritueler karakter dat de nadruk legt op de ervaring van het geloof. In heel Afrika is de laatste decennia een opvallende groei te zien van christelijk charismatische bewegingen (Gifford, 1987, p. 61, 1994a; Ojo, 1988, p. 173; Assimeng, 1989, p. 137).[4] Er bestaat een enorme diversiteit tussen de verschillende Pinksterkerken in de mate van spiritualiteit, het sociale profiel van de leden of de kerkelijke organisatie. Al kan er geen eenduidig beeld gegeven worden van de Pinksterkerken in Ghana en Nigeria, toch wil ik enkele kenmerkende overeenkomsten noemen.

Gifford heeft het over de 'Pinksterexplosie' in Afrika sinds de jaren tachtig: 'Gezien de omstandigheden van het hedendaagse Afrikaanse continent zijn deze Pinksterkerken vernieuwend en belangrijk: het zijn vrijwillige genootschappen van oprechte (religieuze) broeders en zusters. Deze nieuwe gemeenschap verleent hun vrije sociale ruimte. Binnen deze nieuwe gemeenschap creëren zij een nieuwe wereld' (Gifford, 1994a, p. 531).

De nieuwe dagelijkse wereld die de 'Pinksterexplosie' creëert, zegt iets over de maatschappelijke context. De 'Pinksterexplosie' op het Afrikaanse continent vindt plaats in een tijd waarin veranderingsprocessen op economisch, politiek en sociaal niveau een belangrijke invloed op het dagelijkse leven uitoefenen. Vooral jongeren voelen zich aangetrokken tot de Pinksterbeweging en opvallend veel leden zijn vrouwen die bij het organisatorische werk, de evangelisatie en in de gebedsgroepen in de meerderheid zijn. Zoals Marshall (1991, p. 29) aangeeft, kan men stellen dat vrouwen groter belang lijken te hebben bij de instandhouding van de doctrine, hoewel dit ogenschijnlijk tegenstrijdige mogelijkheden voor hen oplevert. Een kernpunt van de Pinksterdoctrine is namelijk de ondergeschikte positie en gehoorzaamheid van vrouwen aan mannen, hun taak als moeder in huis en hun verantwoordelijkheid voor het gezin.

Spiritualiteit

In het Pinkstergeloof staan 'de Heilige Geest', 'het leven in Christus' en 'het Woord' centraal, net als genezing door geloof en wonderen die geassociëerd worden met Pinksteren (Handelingen 2). Bijbelse kennis is een symbool van prestige. De ervaring van bekering, van 'herboren' worden, is een vereiste om tot de groep te behoren. De bekering is de individuele handeling van boetedoening en onderwerping waardoor de bekeerling zijn 'leven aan Christus geeft' . Vandaar de termen 'verlost' en 'verloren' , waar met 'verlorenen' immorele en ongelovige niet-christenen bedoeld worden. Er wordt nadruk gelegd op het belang en de effectiviteit van het gebed en voor een oprecht herborene zijn gebed en dankbetuigingen een aspect van het dagelijks leven. Het 'spreken in tongen' is een belangrijke ervaring omdat dan de 'Heilige Geest tot je neerdaalt'. In het vertoog van de Pinksterbeweging staan strikte morele codes centraal als bewijs van het 'nieuwe leven in Christus'. Door een persoonlijke ethiek draagt de herborene het nieuwe leven uit. Trouw aan en in het huwelijk is heilig. Een centraal thema is ook de sterke afwijzing van 'tribalisme' (als men een duidelijke voorkeur laat blijken voor personen met dezelfde tribale achtergrond), en men spreekt elkaar aan met broeder en zuster, ongeacht leeftijd, sociale status of afkomst. De Pinksterbeweging profileert zich sterk naar buiten in deze aspecten (Ojo, 1988; Assimeng, 1989; Marshall, 1991, 1992; Gifford, 1994a, 1994b).

In Ghana en Nigeria hebben sommige Pinksterkerken een eigen boekhandel waar literatuur verkrijgbaar is over actuele onderwerpen zoals *How to have an enjoyable marriage* (Jenkins, 1995) en *AIDS, sex and family planning. A Christian view* (Baker & Ward, 1990). Binnen de kerkelijke gemeenschap bestaan verschillende activiteiten zoals gebedsgroepen, zanggroepen, catechesatie en evangelisatie. Ondanks de over het algemeen sterk hiërarchische structuren, is er een hoge mate van participatie van leden op verschillende niveaus. Met name vrouwen zijn vertegenwoordigd in de verschillende activiteiten, terwijl mannen vooral de beleidsmatige kant vertegenwoordigen. De basis voor een religieuze carrière is vroomheid, kerkelijke loyaliteit en het bezitten van spirituele kracht (door bekering verkregen). De Pinksterbeweging is een gemeenschap die zich kenmerkt door het zelfbeeld van een speciale en onschendbare groep, wier identiteit krachtig naar buiten wordt uitgedragen. Door het sterk profilerende etiket van de 'herborenen' of 'verloste mensen' hebben de gelovigen een eigen afgebakende plaats gecreëerd in de maatschappij. Doordat de groep probeert alle sociale relaties zoveel mogelijk binnen de gemeenschap te houden, wordt het sterke gemeenschapsgevoel des te meer benadrukt. Zoals ik zal betogen is een dergelijke nieuwe levenswijze met name voor jonge vrouwen aantrekkelijk.

De Pinksterbeweging onderscheidt zich vooral van het traditionele christendom in de plaats die demonen en geesten binnen de geloofsbeleving innemen. Genezing

van fysieke, mentale en sociale problemen staat centraal in de lange kerkdiensten, zoals bijvoorbeeld de 'spirituele genezing' van individuen. Volgens Meyer (1995, p. 50) biedt spirituele genezing mensen een uitgebreid vertoog van duistere krachten en verbonden rituele gebruiken. Geloofsbelijdenis en gebed worden beschouwd als een speciale orde van gebruiken in de kerkdienst waarmee de Heilige Geest bij iemand kan binnentreden om demonen te verjagen. Demonen omvatten een scala aan geesten zoals oude goden, geesten van oude mensen, heksen en moderne magische krachten die alle als dienaren van Satan gezien worden.[5] In haar artikel over moderniteit in het Ghanese Pinkstervertoog bespreekt Meyer (1997, p. 14) het kenmerkende aspect van een totale breuk met het verleden van individuele leden, wat een totale breuk met de familiebanden inhoudt. Zij betoogt dat de Pinksterkerken vooral aantrekkelijk zijn voor diegenen die relatief machteloos zijn in de op mannen georiënteerde gerontocratische machtsstructuren zoals die bestaan in Ghana. Dit zijn vrouwen, jongeren en anderen die buiten deze structuren vallen en die een begin hebben gemaakt met een succesvol leven waarbij ze niet gehinderd willen worden door economische en sociale verplichtingen jegens hun familie. De breuk met het verleden komt in de praktijk neer op een breuk met familiebanden en past goed in de individuele patronen van productie, distributie en consumptie.

Meyer geeft voorbeelden van jonge mensen in Ghana die zich hebben bekeerd tot het Pinkstergeloof. De opeenvolging van bezetenheid door duivelse krachten, uitdrijving en de uiteindelijke bevangenheid van de Heilige Geest speelt een belangrijke rol bij bekering. Aan de hand van deze gebeurtenissen probeert Meyer de essentie van de Pinksterbeweging te achterhalen. Ten eerste noemt ze het aspect van bezetenheid. Bezetenheid door geesten geeft de bezetenen de mogelijkheid om 'met de spanningen om te gaan die ontstaan tussen de dagelijkse realiteit en de enorme mogelijkheden die worden gesuggereerd door het observeren van westerlingen en objecten in de werkelijke wereld of in de bioscoop.' (1995, p. 62). Ten tweede biedt de Pinksterbeweging een identiteit, een zelfbeeld dat relevant is voor de moderne jongere generatie: 'herboren worden en modern worden zijn twee kanten van dezelfde medaille' (Meyer, 1997, p. 2). Marshall geeft aan dat in Nigeria de Pinksterbeweging zich onderscheidt van andere meer sobere bewegingen, door de ruimte die zij biedt voor materiële goederen die een moderne levensstijl weerspiegelen. In sommige Pinksterkerken in Lagos wordt belang gehecht aan prestige en sociale status die weerspiegeld worden in consumptie, onderwijs en aspecten van populaire cultuur zoals *high life*-muziek.[6] Dit gebeurt geheel in overeenstemming met de doctrine die deze aspecten beschouwt als een geschenk van God voor hardwerkende gelovigen (1992, p.28). Enerzijds spreekt de Pinksterbeweging economisch kwetsbaren aan en anderzijds sluit zij ook aan bij de sociaal mobiele middenklasse met een opleiding. In de meeste literatuur wordt de positie van de economisch zwakkeren benadrukt, waarschijnlijk omdat hieruit de meeste leden voortkomen. Voor beide groepen geldt dat de Pinksterbeweging de mogelijkheid biedt een identiteit als modern individu uit te dragen. Dit is ook een belangrijk aspect van fundamentalistische bewegingen.

Fundamentalistische kenmerken van de Pinksterbeweging

Fundamentalisme als concept

De literatuur over fundamentalistische bewegingen is vrij uitgebreid en biedt inzichten over religieuze bewegingen om de groei van de Pinksterbeweging in Afrika beter te begrijpen. Het begrip fundamentalisme is een omstreden analytisch begrip. Zoals Nederveen Pieterse (1992, p. 2) aangeeft, is het zaak om in Foucaults voetsporen in de gaten te houden *wie wat* zegt en in *welke* context. Fundamentalisme is een populair woord dat vooral door toedoen van de media een politiek negatieve klank heeft, waarbij met name gedacht wordt aan radicale militante moslims.[7] Het begrip heeft echter verschillende betekenissen die afhankelijk zijn van de betreffende religie en de sociale, economische en politieke context (Caplan, 1992, p. 1; Hawley & Proudfoot, 1994, p. 5). Om de diversiteit aan te duiden is het beter om te spreken over fundamentalismen zoals bijvoorbeeld sikh, protestants, joods of islamitisch fundamentalisme en fundamentalistische kenmerken. De term fundamentalisme gebruik ik om religieuze bewegingen aan te duiden waarvan de leden ervoor kiezen om hun leven in te richten naar de fundamentele boodschap van een bepaald geloof.

Fundamentalistische bewegingen en modernisme

Een belangrijk kenmerk van fundamentalisme is zowel het moderne als het anti-moderne karakter ervan en de problematische relatie tussen deze beide (Caplan, 1992, p. 9; Nederveen Pieterse, 1992, p. 3). Volgens mij karakteriseert een dergelijke ambiguïteit ook de participatie van vrouwen in de Pinksterbeweging en kan de beschrijving van het ambigue karakter inzichten bieden in hun situatie. Enerzijds is fundamentalisme een antimoderne beweging als reactie op bepaalde aspecten van moderniteit, op de mislukte modernistische belofte van Vooruitgang Voor Allen. Een fundamentalistische levenswijze formuleert een moreel weerwoord op de sociale en politieke ontwrichting in de huidige maatschappelijke processen, waarin men schippert tussen

oude en nieuwe structuren. Tegelijkertijd kan fundamentalisme niet worden gezien als een alternatief voor modernisme. Het begeleidt modernisme met een eigen rationaliteit, de rationaliteit van een bepaald geloof. Het *is* modern omdat het een reactie van en in deze tijd is, waarbij vaak gebruikgemaakt wordt van moderne communicatiemiddelen. Het moderne en anti-moderne karakter van het fundamentalisme geldt ook voor de Pinksterbeweging. Marshall (1995, p. 246) en Meyer (1995, p. 63) geven voor respectievelijk Nigeria en Ghana aan dat de Pinksterbeweging mensen een discursieve ruimte biedt om problematische aspecten van het moderniseringsproces vorm te geven. De kracht van de Pinksterbeweging is het creëren van een nieuwe logica die de directe leefwereld (her)ordent (Gifford, 1994a, p. 531). Tegelijkertijd sluit de beweging aan bij het beeld van een moderne identiteit. 'De trend van leden om westerse kleding te dragen, naar gospelmuziek in westerse stijl te luisteren en westerse religieuze literatuur te lezen, versterkt de reactie tegen ' 'primitieve heidenen' 'en benadrukt het zelfbewuste ' 'modernistische' 'en ' 'internationale' 'aspect van het vernieuwende proces op individueel en sociaal niveau' (Marshall, 1992, p. 12).

Fundamentalisme en de Ander

Religieuze groepen ontlenen hun identiteit in hoge mate aan de constructie van een Ander en aan het verschil van het godsbeeld (Caplan, 1992, p. 21; Hawley & Proudfoot, 1994, p. 27). Een duidelijke definitie van de Ander geeft de grenzen aan voor de eigen groep, het eigen geloof, de eigen identiteit en de bijbehorende regels. In de eerste plaats is er een externe Ander op ideologisch niveau. Door een sterke nadruk op de grenzen van de eigen groep wordt duidelijk wie op het sociaal-politieke niveau tot de (immorele) Ander hoort, en wat de juiste positie en houding van de individuen binnen de groep is. In het Pinkstervertoog in Tanzania werd tijdens mijn verblijf voortdurend aan de ('heidense') Ander, vooral de moslims, gerefereerd om er de eigen juiste levenshouding naar Gods woord tegenover te stellen.

Naast een ideologische Ander is er een directe Ander, in de hoedanigheid van de Vrouw als object. Hawley & Proudfoot stellen dat voor groepen die door mannen geleid worden en waar de identiteit voor een groot deel geconstrueerd wordt door te refereren aan een externe Ander, een belangrijk aspect de controle over de Ander in het eigen midden is: '[Er is] een andere "ander" : de eeuwig beschikbare echter eeuwig vreemde "oppositionele" sekse.' (1994, p. 27). Een fundamentalistische opvatting van genderrollen is een weerspiegeling van de religieuze ideologie waarin de rechten en plichten van vrouwen en mannen afzonderlijk vaak expliciet worden weergegeven. Deze door mannen gedomineerde genderideologie krijgt vorm in het religieuze vertoog dat zowel door vrouwen als mannen gereproduceerd wordt. Ook de Pinksterdoctrine articuleert expliciet de ondergeschikte positie van vrouwen aan mannen waarbij zij zich baseert op teksten in de bijbel. Sommige kerken hebben strikte regels voor kleding en gedrag van vrouwen en delegeren vaak de minder gewaardeerde organisatorische taken aan hen (Marshall, 1991, p. 29).

Als subject spelen vrouwen een belangrijke rol als participanten binnen de organisatie van de religieuze beweging en binnen de familie als moeder, zus of grootmoeder die verantwoordelijk is voor het welzijn van een ieder binnen het gezin. Een belangrijk kenmerk van fundamentalisme is dat het gezin als microcosmos van de universele orde gezien wordt, en door bedreigende externe factoren wordt de druk op het gezin als fundament voor de sociale orde vergroot (Hardacre, 1993, p. 129). Marshall geeft aan dat sommige Pinksterkerken in Lagos de verantwoordelijkheden van echtparen benadrukken door het belang dat aan het kerngezin wordt gehecht in tegenstelling tot de grootfamilie. 'Het huwelijk is een heilige institutie die gecreëerd is door God. Gods bedoeling is allereerst vriendschap en samenwerking (tussen de echtgenoten) en ten tweede het krijgen van goddelijke nakomelingen.' (Adjabeng, 1995, p. 2). Wat mij opviel in Tanzania was dat alleenstaande moeders zich aansloten bij een Pinksterkerk waar de doctrine nadruk legde op de functie van het huwelijk: het stichten van een gezin, het krijgen van kinderen en de plichten van moeders èn vaders. Ondanks de bijbelse nadruk op het huwelijk vinden deze vrouwen een plaats in 'het huis van God'.

Reconstructie van de sociale wereld Postkoloniale breuklijnen en het leven van alledag

Het zoeken naar de invulling van een zinvol en passend bestaan, bijvoorbeeld door het Pinkstergeloof, vindt plaats op de breuklijnen van veranderingsprocessen waarin 'chaotisch pluralistische postkoloniale Afrikaanse staten' zich nu bevinden (Mbembe, 1992, p. 3). De aanvankelijke positieve verwachtingen ten opzichte van de postkoloniale staat, in de veronderstelling dat natie-staten maakbaar zijn en opereren ten behoeve van hun burgers, zijn niet uitgekomen. Tegenwerkende factoren doen langzaam afbreuk aan de beoogde doeleinden om maatschappelijke structuren op te bouwen, zoals gezondheidszorg, sociale voorzieningen en onderwijs. Dit gebeurt op internationaal niveau (bijvoorbeeld de gevolgen van het kapitalistische marktsysteem zoals dat door de Wereldbank gestimuleerd wordt) en op nationaal en lokaal niveau (bijvoorbeeld de belofte van democratie en ontwikkeling waar uiteindelijk slechts

enkelen de vruchten van mogen plukken, zoals de elitegroepen die de controle over de productie en circulatie van materiële goederen en machtsstructuren hebben). Marshall geeft een beschrijving van de huidige *SAPped-generation* (*Structural Adjustment Programme*) in Nigeria die buiten de boot valt:
'Werkeloosheid, enorme inflatie en schaarste waren de voorboden van een nieuw decennium. Het Structurele Aanpassingsprogramma van 1986 vergrootte de tegenspoed in de steden met grote bezuinigingen en vernietigende prijsverhogingen. De al zwaar onder vuur genomen infrastructuur en sociale voorzieningen kregen het nog zwaarder te verduren. Toegang tot steun en buitenlands geld is aanzienlijk afgenomen; netwerken zijn kleiner en er sijpelt minder door in de politieke kanalen.' (Marshall, 1991, p. 25).

Het zijn echter niet simpelweg de hierboven beschreven economische achteruitgang en de strijd voor materiële overleving die de achtergrond vormen van bekeringen tot de Pinksterbeweging. Vooral de 'onderdrukkende, vernietigende en verzwakkende manier waarop individuen in die strijd gedrukt worden' is van belang (ibid, p. 25).
De verantwoordelijkheid voor de structuren om te overleven ligt nu grotendeels bij de mensen zelf. Binnen de huidige processen creëren zij 'autonome ruimtes om zich te bewegen die de verdrukkende logica van de heersende machtsmonopolies trotseren (...) en construeren ze strategieën om nieuwe machtsrelaties en mogelijkheden om te overleven te creëren, in praktijk te brengen en te legitimeren.' (Mbembe 1992, p. 21). De positie van vrouwen in Ghana en Nigeria kenmerkt zich over het algemeen door een voortdurende strijd voor emancipatie op verschillende niveaus zoals in de handel, politiek, religie of erfrechten (Obbo, 1980; Hay & Stichter, 1995; Reh & Ludwar-Ene, 1995). Doordat het koloniale beleid en het ontwikkelingsbeleid gericht waren op het bevorderen van economische mogelijkheden ten behoeve van mannen, bevinden veel vrouwen zich in een kwetsbare economische positie. Deze economische kwetsbaarheid draagt bij aan hun eveneens verzwakte sociale en politieke positie (in vergelijking met sommige prekoloniale maatschappijen) ten opzichte van mannen. Vrouwen van nu hebben er alle baat bij om nieuwe autonome ruimtes te creëren in de grotendeels door mannen gedomineerde gerontocratische maatschappelijke structuren.

Collectieve en individuele reconstructies

Mensen in Afrika worden in de westerse media vaak afgebeeld als een passieve menigte die door voortdurende crises in apathie vervalt. In veel Afrikaanse samenlevingen spelen echter vernieuwende processen waarin oude sociale structuren komen te vervallen. Op verschillende manieren nemen mensen het heft in eigen handen om het dagelijks bestaan te reconstrueren naar eigen ervaring en inzichten. Het 'nieuwe denken' van de herborenen in de Pinksterbeweging is ontstaan als antwoord op 'onze bestaande realiteit' (Marshall, 1995, p. 246). Verschillende auteurs wijzen op de collectieve vernieuwingen en herontdekkingen die ontstaan in het creatieve proces van 'toeëigening en reconstructie' op verschillende terreinen als materiële overleving, religie en lokale politiek. (Comaroff, 1985; Marshall, 1991; Mbembe, 1992). De nadruk in de Pinksterbeweging op het herboren worden op sociaal en persoonlijk niveau past goed in dit perspectief van het opnieuw definiëren van de eigen leefwereld. Zoals Marshall zegt: '(...) ik zie de Pinksterbeweging ten eerste als een sterke metafoor voor een nieuwe levenswijze en ten tweede als een symbolische en materiële bron voor een betekenisvolle uitdaging van de machtsmonopolies.' (1991, p. 21).
Daarnaast biedt de Pinkstergemeenschap een vrije sociale ruimte waar vrouwen en mannen als individu een gevoel van zelfbeschikking, zelfvertrouwen en zelfwaardering kunnen ontwikkelen.
'Het individu, hoewel machteloos om de sociaal-politieke structuren van de natie aan te vechten, is in staat geweest om iets te doen [binnen de Pinksterbeweging]: het recht van zijn of haar eigen leven in handen te nemen, de beter grijpbare wereld van persoonlijk gedrag. In deze beperktere sfeer kan een individu controle, orde en waardigheid aanbrengen. Door hier de controle over te hebben, kunnen individuen samenkomen om controle over de bredere publieke sfeer uit te oefenen.' (Gifford, 1994a, p. 531).
Bekering volgt meestal na een 'betekenisvolle behandeling van sociale en individuele problemen die het mogelijk maken om praktische oplossingen te articuleren' (Marshall, 1991, p. 26). Dit gebeurt echter niet alleen omdat bekering emotionele en psychische verlichting brengt, maar ook de grotere persoonlijke vrijheid die verkregen wordt speelt een belangrijke rol voor vrouwen.

Vrouwen in de Pinksterbeweging

Sociale bewegingen kenmerken zich door een bepaald toekomstbeeld en een nieuwe levenswijze die ze bieden. Ze ontstaan in tijden dat de oude toekomstbeelden van een vorige generatie niet langer houdbaar zijn of geen aansluiting vinden bij de huidige situatie (Ammerman, 1994, p. 153). Een analyse om inzicht te krijgen in hetgeen de Pinksterbeweging voor vrouwen betekent, moet beginnen met een beschrijving van de context die zij wensen te veranderen. Vrouwen hebben weinig

reden om de status quo te handhaven en zijn meer geneigd om strategieën te zoeken om hun dagelijkse leven te verbeteren. 'De Pinksterbeweging biedt leden een bemiddelingsruimte om te bewegen tussen de levenswijze die ze (zouden) willen achterlaten, en die ze willen nastreven. Het voorziet in een brug tussen "traditionele" en "moderne" zorgen en geeft mensen de mogelijkheid om spanningen tussen beide te reflecteren en vorm te geven.' (Meyer, 1997, p. 25).

Morele toewijding

In het dominante vertoog van de nieuwe levensstijl van de Pinksterbeweging komt de ondergeschikte rol van vrouwen duidelijk naar voren. Tegelijkertijd biedt het vertoog ook mogelijkheden voor vrouwen een nieuwe visie op de veranderende levenswijze te creëren. Centraal thema in de Pinksterdoctrine is de persoonlijke toewijding van zowel vrouwen als mannen. De doctrine richt zich met name op de plichten en verantwoordelijkheden van vrouwen en mannen met betrekking tot het huwelijk, het gezin en seksualiteit (Assimeng, 1989, p. 146). Hier ligt de grootste aantrekkingskracht voor vrouwen vanwege de mogelijkheid tot emancipatie binnenshuis als echtgenote en buitenshuis als werkende vrouw. Vrouwen kunnen bovendien gesterkt door het religieuze vertoog hun echtgenoten aanspreken als ze in gebreke blijven, eventueel met behulp van een voorganger (Marshall, 1991, p. 31). Dit gaat echter slechts op zolang de echtgenoot zelf gelovig is en gevoelig is voor religieuze argumenten. Een oprecht gelovige toont haar/zijn geloofsovertuiging door de regels na te leven die benadrukt worden in de doctrine en gewaardeerd worden door de gemeenschap. De nadruk op huwelijkse kuisheid, wederzijds respect en verdeling van de verantwoordelijkheden in het gezin betekent voor veel vrouwen een verbeterde relatie met de echtgenoot. Er is minder kans dat echtgenoten hun vrouwen slaan of bedriegen, of buitenshuis geld spenderen aan drank en andere vrouwen en uitgaan. Er is een grotere kans op respect, bespreken van de huishoudelijke gang van zaken en hulp bij de opvoeding van kinderen. Het belangrijkste voor vrouwen is de mogelijkheid om hun echtgenoten op hun verantwoordelijkheden te wijzen en huwelijksproblemen worden vaak voorgelegd aan de voorgangers (Marshall, 1992, p. 21). In *How to enjoy your marriage* geeft de auteur een opsomming van slecht gedrag waarin mannen niet mogen vervallen, gevolgd door: 'een zorgzame en begrijpende echtgenoot zal het geheim vinden [van een goed huwelijk]. U moet zich inzetten om het huwelijk werkbaar te maken.' (Adjabeng, 1995, p. 37). De nadruk van de Pinksterdoctrine op het kerngezin, in tegenstelling tot de grootfamilie, betekent sociale en economische verlichting voor echtparen. Vooral voor de echtgenotes omdat van hen wordt verwacht dat zij zich dienstbaar maken binnen de grotere familiestructuren. Kenmerkend is dat 'de traditionele sociale rijkdom en macht van financiële verplichtingen aan gemeenschaps- en familiebanden, die voormalig als productief werden beschouwd, nu als roofzuchtig en vervreemdend worden ervaren in Ghana' (Nukunya, 1989, p. 170). Huidige maatschappelijke veranderingen bieden vrouwen en mannen de mogelijkheid verplichtingen en verwachtingen van de oude gerontocratische machtsstructuren achter zich te laten. Daarnaast wordt de keuze van een huwelijkspartner gezien als een zaak van het jonge paar in plaats van van hun families. Voor vrouwen kan deze vrije keuze een bevrijding inhouden van ongewilde gearrangeerde huwelijken. Tegelijkertijd kan deze ook een verzwakking van haar identiteit en positie in het familienetwerk betekenen, omdat in veel Afrikaanse samenlevingen belang wordt gehecht aan het huwelijk als een instituut voor gemeenschappelijke banden. Ironisch genoeg blijken dezelfde veranderingsprocessen die tot, in sommige opzichten positieve, erosie van de oude structuren leidden in eerste instantie juist de oorzaak te zijn van de negatieve ervaring met de oude structuren. Dit weerspiegelt een dynamische wisselwerking tussen noodzaak tot en keuze voor veranderingen die volgens mij de situatie kenmerkt van jonge mensen met andere denk- en leefwijzen dan hun ouders. De strikte morele doctrine en het strenge verbod op ontucht of overspel in de Pinksterbeweging sterkt vrouwen in de weerstand tegen ongewilde seksuele handelingen. Vooral in ongelijke relaties zoals in werkverband of op school, is betaling in natura in Ghana soms een geïnstitutionaliseerd aspect geworden (Meyer, 1995, p. 52). Bovendien stelt de Pinksterdoctrine seksualiteit in dienst van biologische reproductiviteit. Hoewel abortus absoluut zondig is (tegen Gods wil), staan veel Pinksterkerken positief tegenover geboortebeperkende maatregelen. Zolang seksualiteit binnen de grenzen van het huwelijk plaatsvindt, wordt deze opgevat als een gift van God aan beide partners. In de eerder aangehaalde boeken over het huwelijk volgens de Pinksterdoctrine wordt steeds een hoofdstuk gewijd aan seksualiteit met thema' s als 'posities en tijd om te vrijen', 'obstakels voor seksuele bevrediging' en 'open discussie van seksuele problemen' (Adjabeng, 1995). Het is opvallend hoe openlijk verschillende aspecten van seksualiteit besproken worden. Omdat kinderen worden gezien als een gift van God kan kinderloosheid niet afgeschoven worden op de verantwoordelijkheid van de vrouw. Veel vrouwen die verstoten zijn omdat ze geen kinderen baarden, vinden een plek binnen de Pinksterkerken. De nadruk die de Pinksterdoctrine legt op een juiste levensstijl geeft vrouwen de mogelijkheid hun dagelijks bestaan te reconstrueren.

Individuele reconstructie binnen een ondersteunende gemeenschap

Pittin (1991, p. 39) beschrijft de vijandige sociale context waarmee sommige vrouwen in Nigeria geconfronteerd worden, variërend van lokale pesterijen tot georganiseerde 'pogroms' vanuit de staat. Het beleid van de Nigeriaanse staat weerspiegelt een ideologie waarin het vrouwen moeilijk gemaakt wordt om buitenshuis te werken. Dit heeft belangrijke implicaties voor de veiligheid en overlevingsstrategieën van vrouwen in de context van toenemend fysiek geweld en economische crises. In de Pinksterkerken ontstaan structuren die als sociaal vangnet dienen. De gebedsgroepen dienen niet alleen voor spirituele stimulans, maar mensen helpen elkaar ook bij ziekte, financiële nood, als oppas of door gezamenlijk te sparen. Sommige kerken hebben peuterscholen, bieden medische voorzieningen en geven begeleiding bij financiële en huwelijksproblemen (Marshall, 1991, p. 27). Dergelijke relaties kunnen onmisbaar zijn voor vrouwen die een huwelijk hebben dat minder goed is dan zij zouden wensen en voor echtparen die moeilijk kunnen rondkomen.

Economische en psychologische ondersteuning, sociale bewegingsvrijheid ten opzichte van traditionele verplichtingen en een sterk gemeenschapsgevoel zijn van groot belang in onzekere en onrustige tijden waarin het moeilijk is grip te krijgen op de eigen leefwereld (laat staan op de factoren die daarop van invloed zijn). Op collectief niveau vinden deze vrouwen binnen de Pinksterbeweging een inspirerend toekomstbeeld en een stimulerende gemeenschap met een duidelijke identiteit. De vijandige maatschappelijke context die Pittin (1991, p. 39) beschrijft voor vrouwen in Nigeria gaat misschien niet op voor alle individuele vrouwen, maar is wel tekenend voor de huidige situatie. Binnen de Pinksterbeweging vinden vrouwen als individu een autonome ruimte met meer vrijheid, eigen verantwoordelijkheid, veiligheid en zelfwaardering. Dit is echter alleen mogelijk binnen de door mannen gedomineerde definities van genderrollen. 'Jonge vrouwen vinden in de herboren gemeenschappen mogelijkheden om zowel een ruimte te creëren waarin zij zich met *relatieve* vrijheid en waardigheid kunnen bewegen, evenals de morele en psychologische ondersteuning om de instandhouding van die ruimte te waarborgen' (Marshall, 1991, p. 22, cursivering RS).

Meyer geeft een voorbeeld van een vrouw die als docent in Accra (Ghana) werkt en een uitdrijvingsceremonie ondergaat waarbij de uit te drijven demonen de familiebanden symboliseren. Het conflict dat hier kenbaar wordt gemaakt, is het aspect van een persoonlijkheid en identiteit als onderdeel van een familie en het streven een modern individu te zijn dat een nieuw onafhankelijk leven in de stad leidt. Zoals Meyer aangeeft (1992; 1995; 1997), is het uitdrijven van geesten in het Pinkstergeloof een belangrijk en uniek aspect in vergelijking met andere christelijke kerkgenootschappen in Afrika. Jansen stelt dat het in het algemeen vooral vrouwen zijn die bezeten raken. Een van de redenen die zij noemt, zijn de sociale verhoudingen tussen mannen en vrouwen waarbij afwijkend gedrag van vrouwen tot persoonlijke spanning kan leiden en door bezetenheid gekanaliseerd kan worden. Bezetenheid kan zowel een gevolg zijn van ongelijke verhoudingen als het verzet ertegen (1991, p. 217).

Binnen de organisatorische structuren vinden veel vrouwen een plek om zich te ontplooien, bijvoorbeeld door het organiseren van bijeenkomsten, het verzorgen van de kerkdiensten en het opzetten van netwerken. Veel evangelisten die erop uit trekken om anderen hun geloof te verkondigen of om genezingsbijeenkomsten te houden zijn vrouwen. De Pinksterbeweging geeft vrouwen als individu de sociale vrijheid om persoonlijke beslissingen en verantwoordelijkheden te nemen, zowel in hun persoonlijk leven als binnen het organisatorische werk van de Pinksterbeweging en soms in de publieke context. Janet Mwanga, die ik in de titel citeer, vertelt dat ze veel zelfverzekerder is geworden nadat ze herboren was. Als oprecht gelovige heeft zij de bewegingsvrijheid en moed om zelf beslissingen te nemen op financieel terrein, terwijl in haar dorpsgemeenschap mannen het geld in handen hebben en vrouwen hen erom moeten vragen. Nadat zij en haar man bekeerd zijn, bespreekt ze dit met haar man en begint een eigen handeltje in kippen (Cummings, 1991, p. 79). Binnen de ideologische structuren vinden veel jonge vrouwen de ruimte om carrière te maken, hetgeen hen in de maatschappij moeilijker gemaakt zou worden omdat niet-gelovigen niet vatbaar zijn voor religieuze argumenten. Door de nadruk op ieders individuele talenten die een gift zijn van God en niet ongebruikt mogen blijven, kunnen vrouwen in de publieke sfeer treden en toch een zekere mate van respect afdwingen (Marshall, 1991, p. 32).

Ter illustratie wil ik een voorbeeld geven van de vriendin in Tanzania die een actief lid binnen de Pinksterbeweging is. Het lukt haar om door middel van het religieuze vertoog een wetenschappelijk carrière te maken als religieus psycholoog. Haar vader kan moeilijk iets tegen haar ambities inbrengen vanwege haar door God gegeven talenten, hoewel hij zuchtend opmerkt dat vrouwen van tegenwoordig de rollen omdraaien. Zij vindt in de Pinksterbeweging mogelijkheden om een zelfstandige, zelfbewuste vrouw te zijn door het respect dat zij als vrome en oprechte 'herboren persoon' geniet. Door haar kennis van de bijbel, een sterke geloofsovertuiging en met behulp van het geschetste religieuze vertoog kan

zij haar denken en doen beargumenteren. In de Pinksterkerk *The Saved People* heeft zij haar plaats als herborene en als moderne vrouw gevonden. Ze heeft me ook verteld dat in haar ogen het gros van de mannen in Tanzania lui en onverantwoordelijk zijn, maar dat de meeste mannen bij *The Saved People* duidelijk anders zijn en dat ze hoopt daar een goede echtgenoot te vinden die aan haar hoge eisen zal voldoen.

De levensstijl volgens het Pinkstergeloof sluit aan bij de processen van het herdefiniëren van en aanpassen aan omstandigheden om de directe sociale wereld controleerbaar te maken. De collectieve en individuele reconstructies van de bedreigende economische, sociale en politieke werkelijkheid vinden een weerwoord in de Pinksterbeweging. De ogenschijnlijke tegenstelling dat vrouwen zich ondergeschikt stellen aan de denigrerende constructie van gender is te verklaren doordat de Pinksterdoctrine in sommige opzichten eerder een verlichting voor hen betekent. De religieuze ideologie plaatst hen weliswaar ónder mannen, maar tegelijkertijd is de kans groter dat mannen in de Pinksterbeweging leven als verantwoordelijke echtgenoten conform de morele doctrine. De religieuze ervaring is een bron van spirituele kracht bij persoonlijke, sociale en spirituele onzekerheden. De religieuze levenswijze geeft vrouwen de mogelijkheden om zich te ontplooien als individu en gewaardeerd te worden door anderen.

Verder onderzoek zou interessant zijn om tot een meer diepgaande en gebalanceerde analyse te komen. Wat betekent het Pinkstergeloof voor vrouwen en hoe dragen zij hun identiteit uit? Wat is de achtergrond van de bekeringen en wat zegt dit over hun situatie in maatschappelijk opzicht? Proberen zij ook binnen het dominante vertoog gender- en machtsverhoudingen te veranderen? Hoe verhoudt de reconstructie van het dagelijks leven door vrouwen in emancipatoire aspecten zich tot die van mannen, is het een geïsoleerde onderneming of een gezamenlijke vanwege de religieuze verbondenheid? Wat houdt de vrijheid in die Janet Mwanga in de herboren wereld heeft gevonden?

Literatuur

Adjabeng, J. (1995). *How to enjoy your marriage*. Volume I. Accra: Olive Publications.

Ammerman, N.T. (1994). Accounting for Christian fundamentalisms. Social dynamics and rhetorical strategies. In E.M. Marty & R. S. Appleby (Eds.), *Accounting for fundamentalisms. The dynamic character of movements* (pp. 149-170). Chicago: University of Chicago Press.

Assimeng, M. (1989). *Religion and social change in West-Africa*. Accra: Ghana University Press.

Baker, K. & H. Ward. (1990). *AIDS, sex and family planning. A Christian view*. Accra: Africa Christian Press.

Bendroth, M. L. (1993). *Fundamentalism & gender, 1875 to the present*. New Haven: Yale University Press.

Caplan, l. (1992). *Studies in Religious Fundamentalism*. London: MacMillan.

Comaroff, J. (1985). *Body of power, spirit of resistance. The culture and history of a South African people*. Chicago: University of Chicago Press.

Comaroff, J. & J. (Eds.). (1993). *Modernity and its malcontents*. Chicago: Chicago University Press.

Cummings, M.L. (1991). *Surviving without romance; African women tell their stories*. Scottdale: Herald Press.

Fisiy, C.F. & Geschiere, P. (1991). Sorcery and accumulation: regional variations in Cameroon. *Critique of Anthropology*, 11, 251-278.

Gifford, P. (1987). 'Africa shall be saved'. An appraisal of Reinhard Bonnke's pan-African crusade. *Journal of Religion in Africa*, 17, 61-92.

Gifford, P. (1994a). Some Recent Developments in African Christianity. *African Affairs*, 93, 513-534.

Gifford, P. (1994b). Ghana' s charismatic churches. *Journal for African Religion*, 3, 239-265.

Hardacre, H. (1993). Impact of fundamentalism on women, the family and interpersonal relations. In E.M. Marty & R. S. Appleby (Eds.), *Fundamentalisms and society. Reclaiming the sciences, the family and education* (pp. 129-150). Chicago: University of Chicago Press.

Hawley, J.S. & Proudfoot, W. (1994). Introduction. In J.S. Hawley (Ed.), *Fundamentalism and gender* (pp. 3-36). New York: Oxford University Press.

Hay, M.J. & Stichter, S. (Eds.). (1995). *African women south of the Sahara*. New York: Longman Scientific & Technical.

Jansen, W. (1991). Dansen voor de geesten: bezetenheid in multidisciplinair perspectief. In W. Jansen & C. Brinkgreve (Eds.), *Waanzin en vrouwen* (pp. 191-222). Amsterdam: Swets & Zeitlinger.

Jenkins, D. (1995). *How to have an enjoyable marriage*, Accra: Altar International Ltd.

Marshall, R. (1991). Power in the name of Jesus. *Review of African Political Economy*, 52, 21-37.

Marshall, R. (1992). Pentecostalism in Southern Nigeria: an overview. In P. Gifford (Ed.), *New Dimensions in African Christianity* (pp. 7-31). Nairobi: All Africa Conference of Churches.

Marshall, R. (1995). 'God is not a democrat': Pentecostalism and democratisation in Nigeria. In P. Gifford (Ed.), *The christian churches and the democratisation of Africa* (pp. 293-290). Leiden: E.J. Brill.

Mbembe, A. (1992). Provisional notes on the postcolony. *Africa*, 62, 3-30.

Meyer, B. (1992). 'If you are a devil, you are a witch, if you are a witch, you are a devil'. The integration of 'pagan' ideas into the Conceptual Universe of Ewe Christians in Southeastern Ghana. *Journal of Religion in Africa*, 2, 98-132.

Meyer, B. (1995). Magic, mermaids and modernity. The

attraction of Pentecostalism in Africa. *Etnofoor, 2*, 47-67.
Meyer, B. (1997). 'Make a complete break with the past'. Time and modernity in Ghanaian Pentecostalist discourse, verschijnt in 1998 in *Journal of Religion in Africa*.
Nederveen Pieterse, J. (1992). Fundamentalism discourses: enemy images. *Review of African Political Economy*, 51, 2-6.
Nukunya, G.K. (1989). *Tradition and change in Ghana*. Accra: Ghana University Press.
Obbo, C. (1980). *African women. Their struggle for economic independence*. London: Zed Press.
Ojo, A.M. (1988). The contextual significance of the charismatic movements in independant Nigeria. *Africa*, 58, 173-192.
Pittin, R. (1991). Women, work and ideology in Nigeria. *Review of African Political Economy*, 52, 38-53.
Poewe, K. (Ed.). (1994). *Charismatic christianity as a global culture*. Columbia: University of South Carolina Press.
Reh, M. & Ludwar-Ene, G. (Eds.). (1995). *Gender and identity in Africa*. Hamburg: Lit Verlag.
Roberts, P. & Seddon, D. (1991). Fundamentalism in Africa: religion and politics. *Review of African Political Economy*, 52, 3-8.
Veer, P. van der (Ed.). (1996). *Conversion to modernities: the globalisation of christianity*. New York & London: Routledge.

Noten

1. Janet Mwanga geciteerd in Cummings (1991, p. 79).
2. In 1995 heb ik vier maanden als vrijwilliger bijles Engels gegeven aan leerlingen uit de eerste klas van een middelbare school. Op mijn twee collega's na heb ik verder geen contact gehad met mensen van een Pinksterkerk. Ik ben een keer met hen meegeweest naar een kerkdienst en we hebben enkele keren gesproken over hun geloof.
3. De vraag of de Pinksterbeweging in Afrika fundamentalistisch is, wil ik niet beantwoorden. Over de Pinksterbeweging in Latijns-Amerika stelt Ammerman dat deze niet fundamentalistisch genoemd kan worden omdat zij zich in een andere context bevindt dan de Noord-Amerikaanse fundamentalistische groepen (1994, p. 151). Dit zou ook kunnen opgaan voor Afrika.
4. Voor literatuur over de groei van charismatisch christendom, zie Gifford (1994a), Poewe (1994) en Van der Veer (1996).
5. In tegenstelling tot het idee dat hekserij en occulte machten tot oude tradities behoren die door de onttovering van moderniteit langzaam zullen verdwijnen, blijkt dat moderniteit juist demonen creëert (Meyer, 1995, p. 47). Uit de literatuur blijkt dat geesten, heksen, demonen en occulte krachten een modern fenomeen zijn in de dagelijkse werkelijkheid (Fisiy & Geschiere, 1991, p. 251; Comaroff, 1993).
6. *High life* is een muziekvorm waarin Afrikaanse en westerse elementen samenkomen. Zij is ontstaan aan het begin van deze eeuw in West-Afrika.
7. Er zijn verschillende discussies gaande over het begrip fundamentalisme die vaak refereren aan militante religieuze bewegingen. Sommige auteurs geven de voorkeur aan de term islamisme als het gaat om islamitisch fundamentalisme. Anderen gebruiken liever niet de term fundamentalisme omdat fundamentalisme de naam is voor het conservatief protestantisme in de Verenigde Staten, dat aan het begin van deze eeuw ontstond als reactie op het modernisme (Bendroth, 1993, p. 4). Met andere woorden, het is belangrijk om de context te beschrijven bij het gebruik van een dergelijke term. In dit artikel heb ik een keuze gemaakt van fundamentalistische kenmerken die relevant zijn en wil ik niet verder ingaan op de discussie (zie verder: Roberts & Seddon, 1991; Caplan, 1992; Nederveen Pieterse, 1992; Hawley, 1994).